

آفرینندگی و خلاقیت به عنوان بالاترین سطح یادگیری، یکی از هدف‌های نهادهای تربیتی محسوب می‌شود.
گیج وبرلاینر

تحلیل محتوای پنج عنوان از کتاب‌های درسی دوره‌ی متوسطه در ارتباط با شرایط بهره‌گیری از روش‌های خلاق تدریس در فرایند یاددهی - یادگیری

محمدجعفر مهدیان - حسین پیریائی

اشاره

در این تحلیل، در واقع بر اساس کاربرد ۴۴ مؤلفه مانند: فکر کنید، تحقیق کنید، مقایسه کنید و...، در متن کتاب‌های درسی متوسطه، در خصوص کاربرد روش‌های نوین تدریس در کتاب‌های مورد بررسی قضاوت شده است. کتاب‌های ادبیات فارسی، ریاضی و زیست‌شناسی از حدود ۴۵ درصد این مؤلفه‌ها استفاده کرده‌اند، در حالی که کاربرد این مؤلفه‌ها در کتاب‌های شیمی و دینی کم‌تر از ۳۰ درصد است. طبق نتیجه‌گیری محققان این پژوهش، محتوای کتاب‌های درسی زمینه‌ی مساعدی برای کمک به دبیران به منظور استفاده از روش‌های خلاق تدریس فراهم نمی‌آورد. خاطر نشان می‌سازد، مقاله‌ی حاضر تنها نتایج بخشی از پژوهش را گزارش می‌کند.

رشد
۱۴۰۱
بهار ۱۳۸۵

۴۸

مقدمه

خالق متعال، همه چیز را، حتی استعدادهای بشری را، متنوع آفریده است. اگر بنا باشد آموزش و پرورش پویا و انسان سازی داشته باشیم، باید زمینه ای را فراهم کنیم که این تنوع استعدادهای انسانی، حفظ و شناخته شوند. علاوه بر این، اگر قرار است جامعه ی ما روی پای خود بایستد و از فناوری لحظه به لحظه در حال رشد روز بهره بگیرد، باید استعدادهای خلاق دانش آموزان را بشناسیم و مهارت های ذهنی آنان را برای کشف و ارائه ی راه حل برای مسائل آینده پیورانیم.

«آفرینندگی و خلاقیت به عنوان بالاترین سطح یادگیری، یکی از هدف های نهادهای تربیتی محسوب می شود» [گیج و برلایندر، ۱۹۸۴] و امروزه حل مسائل گوناگون، در گروی عملکرد تربیت شدگانی است که نظام تربیتی جامعه، سال ها برای بارآوری تفکر عمیق آنها سرمایه گذاری کرده است. سده های ۲۰ و ۲۱، برپایه ی خلاقیت و نوآوری استوارند. اگر ایده ها و راهکارهای خلاق

نبودند، معلوم نبود که امروزه انسان کره ی زمین باچه دشواری هایی سردر گریان بود. حل بخش عظیمی از مشکلات زندگی،

بدون خلاقیت ناممکن است. در پرورش خلاقیت، الگوهای تدریس ابزار کار تلقی می شوند و هر اندازه که ما با روش های متفاوت آشنا باشیم، ابزارهای متعددی در اختیار خواهیم داشت که توسط آنها می توانیم، محتوا و مواد دلخواه را با توجه به عامل زمان، مکان و شرایط، در اختیار دانش آموزان قرار دهیم.

○○○

بیان مسأله

نظامی به حد مطلوب نزدیک خواهد شد که بتواند اندیشه ورزانی را تربیت کند که: خوب فکر کنند، تفکر عمیق داشته باشند، با نگرش چند جانبه موضوعات را مورد بررسی و کنکاش قرار دهند و بالاخره ایده ها و مسائل و راه های نوین خلق کنند. در قاموس آموزش و پرورش، چنین افرادی تربیت شدگانی خلاق هستند که در محیط دارای امکان آفرینندگی و رشد و تعالی آموزش می بینند. فراهم ساختن چنین محیطی، از عهده ی معلمانی برمی آید که از آگاهی های مربوط به روان شناسی تدریس، روش ها و فنون تدریس و کیفیت

فرایندی ارتباط برقرار باشند.

در این راستا، پژوهشی مصوبه‌ی شورای تحقیقات سازمان آموزش و پرورش لرستان، با عنوان «راه‌های افزایش علاقه‌مندی دبیران دبیرستان‌های استان لرستان به استفاده از روش تدریس خلاق، در فرایند یاددهی-یادگیری» در سال ۱۳۸۳ انجام گرفت. بخشی از این تحقیق، به بررسی محتوای کتاب‌های درسی ریاضیات، ادبیات فارسی، دینی، زیست‌شناسی و شیمی متوسطه از نظر استفاده از روش‌های تدریس خلاق با بهره‌گیری از ۴۴ مؤلفه اختصاص داشت. یافته‌های این بخش از پژوهش در ادامه ارائه شده‌اند.

نتایج حاصل از ارزیابی چارچوب محتوای کتاب

درسی دینی

نتایج مطالعه در رابطه با میزان حضور مؤلفه‌های ارزیابی روش‌های خلاق آموزش و تدریس، در کتاب درسی دینی نشان داد که در مجموعه پایه‌های سه‌گانه‌ی دوره‌ی متوسطه، بیش‌ترین فراوانی مربوط به مؤلفه‌های: فکر کنید، تحقیق کنید، و مقایسه کنید

بوده است. ضمن آن‌که در مورد مؤلفه‌های تحلیل کنید، آزمایش کنید، تفسیر کنید، شعر بنویسید، طراحی کنید، تفکیک کنید، اثبات کنید، بحث کنید، نتیجه‌گیری کنید و اصلاح کنید، کم‌ترین فراوانی‌ها مشاهده شدند. در میان پایه‌های متفاوت دوره‌ی متوسطه، بیش‌ترین موارد حضور مؤلفه‌های ارزیابی، به این ترتیب بوده است: پایه‌ی اول ۵۹ فراوانی، پایه‌ی دوم ۱۶ فراوانی، و پایه‌ی سوم ۳ فراوانی. اطلاعات حاصل حاکی از آن است که کاربرد مؤلفه‌های ملاک به منظور ارزیابی روش‌های خلاق تدریس در کتاب‌های دینی متوسطه، به طور قابل ملاحظه‌ای، با بالارفتن پایه، کاهش داشته است؛ به طوری که در پایه‌ی اول ۱۸/۱۸ درصد، در پایه‌ی دوم ۲۰/۵۱ درصد و در پایه‌ی سوم ۳/۸۴ درصد از مؤلفه‌های ملاک استفاده شده است.

نتایج حاصل از ارزیابی چارچوب محتوای کتاب های ادبیات

نتایج مطالعه حکایت از آن دارد که بیش ترین فراوانی را مؤلفه های : خودسنجی کنید، مقایسه کنید، فکر کنید و تشبیه بیاورید داشته اند. ضمن آن که مؤلفه های : تخیل کنید، نقد کنید، داستان نیمه تمام را تمام کنید، اصلاح کنید، خلاصه کنید، بازآفرینی کنید، قضاوت کنید و نتیجه گیری کنید، کم ترین فراوانی را به خود اختصاص داده اند.

در میان پایه های متفاوت متوسطه، بیش ترین فراوانی ها به این ترتیب بوده است: پایه ی اول ۱۸۰ فراوانی، پایه ی دوم ۱۶۳ فراوانی، و پایه ی سوم ۱۴۹ فراوانی. در مجموع آمار کل نشان می دهد، از ۴۴ مورد مؤلفه ی شاخص، فقط ۲۰ مورد وجود داشته اند؛ یعنی ۴۴/۴۴ درصد. ضمناً بیش ترین فراوانی مربوط به «خودسنجی کنید» (با ۲۸۰ مورد و ۵۶/۹۱ درصد) بوده است.

نتایج حاصل از ارزیابی چارچوب محتوای کتاب های ریاضی

ارزیابی محتوای سه کتاب ریاضی پایه اول، ریاضی پایه دوم، و هندسه ۱ نشان داد، مؤلفه های اثبات کنید، تحلیل

کنید، ایفای نقش کنید، به ترتیب بیش ترین فراوانی، و مؤلفه های فکر کنید، راه حل های تازه و جدید ارائه دهید، پیشنهاد کنید، پیش بینی کنید، و خلاصه کنید کم ترین فراوانی را داشتند. ضمن آن که باید در نظر داشت، مؤلفه هایی همچون آزمایش کنید، تخیل کنید، و سؤالاتی طرح کنید، هیچ فراوانی به خود اختصاص نداده بودند. به علاوه، در کتاب های ریاضی دوره ی دبیرستان از میان مؤلفه های روش های خلاق تدریس فقط، ۲۰ مؤلفه از ۴۴ مؤلفه وجود داشت (یعنی ۴۴/۴۴ درصد کل شاخص های ملاک).

نتایج حاصل از ارزیابی چارچوب محتوای کتاب های زیست شناسی

در مجموع، مؤلفه های مقایسه کنید، آزمایش کنید و تحقیق کنید، بیش ترین فراوانی، و مؤلفه های تغییر دهید، نتیجه گیری کنید و راه حل های تازه و جدید ارائه دهید، کم ترین فراوانی را داشتند. ضمن آن که مؤلفه های بسیاری همچون خیال پردازی کنید، سؤالاتی طرح کنید، پیشنهاد دهید، هیچ فراوانی را به خود اختصاص نداده اند.

در پایه های متفاوت، بیش ترین مؤلفه های ارزیابی به این ترتیب بوده اند: پایه ی اول ۶۸ فراوانی، پایه ی دوم ۶۵ فراوانی، پایه ی سوم ۹۲ فراوانی. در هر

پایه ی اول ۱۲۲ فراوانی، پایه ی دوم ۵۱ فراوانی، پایه ی سوم ۹۶ فراوانی. در مجموع، در کتاب های شیمی متوسطه، ۱۱ مورد از مؤلفه های روش های خلاق، یعنی ۲۴/۴۴ درصد مورد استفاده قرار گرفته اند.

نتایج حاصل از ارزیابی مقایسه ای چارچوب محتوای کتاب های درسی دوره ی متوسطه

در مجموع، مؤلفه های: خودسنجی کنید، فکر کنید و اثبات کنید، بیش ترین فراوانی را به خود اختصاص داده اند. ضمن آن که کم ترین فراوانی مربوط به مؤلفه های تخیل کنید، شعر بنویسید، قضاوت کنید، تفکیک کنید و طرح کنید بوده است. همچنین بیش ترین مؤلفه های مرتبط با روش تدریس خلاق، به ترتیب در کتاب های ریاضی (با ۵۷۵ فراوانی)، ادبیات (با ۴۹۲ فراوانی)، شیمی (با ۲۶۹ فراوانی)، زیست شناسی (با ۲۲۵ فراوانی) و دینی (با ۷۸ فراوانی) وجود داشته اند. در جدول ۱، نتایج حاصل از تحلیل محتوای کتاب های درسی متوسطه براساس مؤلفه های روش تدریس خلاق آمده است.

سه کتاب زیست شناسی پایه ی اول، دوم، و سوم، ۱۹ مورد از مؤلفه های روش های خلاق موردنظر، یعنی ۴۴/۴۴ درصد مورد استفاده قرار گرفته اند.

نتایج حاصل از ارزیابی چارچوب محتوای کتاب های شیمی

بیش ترین فراوانی ها به ترتیب در مؤلفه های خودسنجی کنید، فکر کنید، و آزمایش کنید، و کم ترین آن ها به ترتیب مؤلفه های حدس بزنید، نتیجه گیری کنید، تفسیر کنید و پیش بینی کنید مشاهده شد. در پایه های متفاوت، بیش ترین مؤلفه های ارزیابی به این ترتیب بوده اند:

جدول ۱. درصد استفاده از مؤلفه های روش تدریس خلاق در کتاب های درسی متوسطه

کتاب ها	ادبیات فارسی	شیمی	ریاضی	دینی	زیست شناسی	معدل
درصد استفاده از مؤلفه های روش تدریس خلاق	۴۴/۴۴	۲۴/۴۴	۴۴/۴۴	۲۸/۸۹	۴۴/۲۲	۳۶/۸۷

بحث و نتیجه گیری

چارچوب محتوای کتاب‌های مورد بررسی، استفاده از روش‌های خلاق تدریس را ممکن ساخته است، اما بررسی‌ها حاکی از آن هستند که این کتاب‌ها بر مبنای مؤلفه‌های خلاقیت در تدریس، از حد متوسط پائین‌ترند و فقط کمی بیش از یک سوم از مؤلفه‌های مربوط را در بر می‌گیرند. به عبارت دیگر، محتوای کتاب‌های درسی زمینه‌ی مساعدی برای کمک به دبیران به منظور استفاده از روش‌های خلاق تدریس فراهم نمی‌آورند. در نتیجه، فرض تحقیق مبنی بر ممکن بودن استفاده از روش‌های خلاق تدریس توسط معلمان در چارچوب کتاب‌های درسی رد می‌شود.

پیشنهادهات

۱. نظر به این که اجرای هرگونه برنامه‌ی موفقیت‌آمیزی در فرایند آموزش و دستیابی به هدف‌های مورد نظر، منوط به هماهنگی سه عنصر اساسی معلم، دانش‌آموز و برنامه‌ی درسی از آموزش

پرورش است، باید هم سبک یادگیری مناسب برای هر دانش‌آموز متناسب با علاقه‌ها، نیازها و ویژگی‌های فردی او

در نظر گرفته شود، هم معلم از قابلیت‌های اطلاعاتی، فنی و تجربی لازم برخوردار باشد، و هم برنامه‌ی درسی شامل اطلاعات معتبر و روش‌شناسی دقیق باشد. در این صورت، تعامل این سه عنصر می‌تواند موفقیت برنامه را تضمین کند. از این رو پیشنهاد می‌شود، برنامه‌ی جامعی برای رشد و توسعه‌ی آموزش تعمیم یافته خلاقیت با لحاظ کردن عناصر سه گانه‌ی بالا و ایجاد هماهنگی و هم‌سویی این ارکان اساسی و کلیدی تهیه و تنظیم شود و به صورت اجرای محدود آزمایشی مورد بهره‌برداری قرار گیرد. سپس، بعد از رفع اشکالات و کاستی‌های آن، به سطوح و ابعاد گوناگون تعمیم پیدا کند.

۲. تغییر محتوای کتاب‌های درسی با استفاده‌ی بیش‌تر از فعل‌های طلایی آموزش در فرایند یاددهی - یادگیری (آنچه در چک‌لیست این تحقیق به منظور بررسی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی به کار برده شده است)، می‌تواند در به‌کارگیری روش‌های یادگیری روش‌های تدریس خلاق توسط معلمان مؤثر باشد.

